



Universitat de Lleida
Departament d'Història



AJUNTAMENT D'ALGUAIRE
PATRONAT MUNICIPAL
«JOSEP LLADONOSA I PUJOL»



RECS HISTÒRICS: PAGESIA, HISTÒRIA I PATRIMONI

IX CONGRÉS SOBRE SISTEMES AGRARIS, ORGANITZACIÓ SOCIAL I PODER LOCAL

Alguaire, 20 a 22 d'octubre de 2016

<http://www.sistemesagraris.udl.cat>

Ajuts



Universitat de Lleida

Vicerektorat de Recerca i Innovació



Col·laboren

Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura.

Consell Comarcal del Segrià

La Paeria. Ajuntament de Lleida.

Generalitat de Catalunya. Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca.

El Rec Comtal
Estat de la qüestió a inicis del segle XXI
Manel Martín Pascual – Jaume Seda Mariné

El Rec Comtal
Estat de la qüestió a inicis del segle XXI
Manel Martín Pascual – Jaume Seda Mariné
Centre d'Estudis Ignasi Iglésias (CEII), Sant Andreu de Palomar, Barcelona
manelmartin60@gmail.com, jaumeseda@gmail.com

RESUM

L'imaginari col·lectiu i la memòria ciutadana de la població barcelonina ha començat els darrers anys a destacar de manera singular el mil·lenari Rec Comtal. Construït al segle X o fins i tot abans, encara sobreviu en els primers trams del seu recorregut. Aquesta comunicació pretén donar a conèixer de forma sintètica i entenedora l'evolució històrica d'aquesta sèquia i la seva situació actual dins de la Barcelona postindustrial del segle XXI. El CEII de Sant Andreu de Palomar a Barcelona des de la seva fundació el 1982 ha desenvolupat una activa i incessant tasca de recerca, defensa i divulgació del tresor patrimonial, històric i ecològic que representa aquesta canalització d'origen medieval.

PARAULES CLAU

abastament d'aigua, Centre d'Estudis Ignasi Iglésias, Rec Comtal, Sant Andreu de Palomar, sèquies de Catalunya

Descripció del Rec Comtal

El recorregut del Rec Comtal s'iniciava en el marge dret del Besòs, dins de Montcada i Reixach, al barri de Can Sant Joan, a tocar del límit amb Barcelona. Secularment, una resclosa desviava l'aigua del riu i a partir d'aquest punt la conducció oberta recorria terrenys de Sant Andreu de Palomar, Sant Martí de Provençals i Barcelona. S'endinsava intramurs de la ciutat prop del Portal Nou i desaiguava a la Barceloneta. La sèquia tenia una longitud d'uns 11 quilòmetres, una amplada de llera que oscil·lava al voltant dels 2m, més altres 2 de marges a banda i banda per a les operacions d'inspecció i manteniment i un pendent entre l'1 i el 2 per 1000. Els seus murs estaven construïts amb carreus de pedra de Montjuïc units amb morter i la llera en moltes zones no tenia cap tipus de revestiment. Les corbes de la canalització, coincidents en bona part amb el recorregut de l'aqüeducte romà, seguien aproximadament el cantó inferior del traçat del desnivell geològic que dividia el Pla de Barcelona en dues meitats, una més elevada cap a Collserola i una altra més plana cap a mar.

El Reixagó,
Montcada. Punt
d'inici de la
sèquia. Arxiu
CEII



Un cop construïdes les mines de Montcada, a finals del segle XVIII, l'origen del canal es va traslladar a l'anomenat *Reixagó* o boca mina de Montcada, a l'actual Parc de les Aigües de Montcada. El Rec va augmentar la seva longitud en aproximadament un quilòmetre. Però no ha estat aquesta la única modificació del traçat original de la sèquia. Al llarg de la seva dilatada cronologia, s'han produït innumerables canvis de recorregut, especialment des de la segona meitat del segle XIX fruit de l'impuls urbanitzador i

industrial de la Barcelona de l'època. Una munió de desviacions i modificacions, arran de la construcció d'edificis, fàbriques, carreteres, carrers, ponts, vies de tren, de metro o canalitzacions com les d'aigua o gas, dificulten avui dia precisar el recorregut exacte de la sèquia¹.

A tall de síntesi, i a risc de ser imprecisos, el traçat del Rec Comtal els segles XIX i XX era aproximadament el següent, tot seguint el nomenclàtor viari actual. El primer sector presenta molts trams descoberts i visitables. A Montcada i Reixach, des del Reixagó, al parc de les Aigües de Montcada, avinguda de la Unitat, el Rec es dirigeix cap al carrer Reixagó per continuar paral·lel al Besòs i a la via de tren. S'interna a Barcelona pel barri de Vallbona del districte de Nou Barris, travessa la plaça del Primer de Maig i continua pel carrer Castelladral. Corre paral·lel al carrer d'Oristà i, fent un tomb, continua per la part posterior de les cases del carrer Torre Vella. A continuació passa per sota del carrer Castelldefels i voreja els terrenys de conreu de la Ponderosa que es reguen amb les seves aigües, en paral·lel a l'autovia C17. En arribar a la benzinera de l'autovia la canalització descoberta desapareix i l'antiga canalització ha estat soterrada o desapareguda.

En territori de l'antic municipi de Sant Andreu de Palomar, el recorregut vorejava el Turó de la Trinitat seguint els carrers Torrent de la Perera i la Via de Bàrcino i continuava pel carrer Fernando Pessoa, tombava en direcció al carrer de l'Andana de l'Estació, feia una corba cap al carrer Cinca, seguia pel carrer Segre i continuava per Josep Soldevila. Al barri de la Sagrera entomava els carrers del Camp del Ferro, creuava el de la Sagrera i continuava pel de la Ciutat d'Elx. Al barri del Clot, seguint pel carrer dels Bofarull, creuava l'avinguda Meridiana a tocar dels passatges Pinyol i Ca dels Seguers i passava per la plaça del Doctor Serrat per seguir el carrer Antic de Bofarull. Fent un tomb cap al carrer Sibelius tornava a creuar la Meridiana a l'alçada del carrers Sèquia Comtal i Meridional. Continuava un tram paral·lel al carrer del Clot i travessava de nou cap a

¹ Entre les principals modificacions i en ordre cronològic es poden destacar, primera, la desviació del tram del carrer de Tantarantana al carrer del Rec dins de la Barcelona intramurs amb motiu de l'enderrocament de part del barri de la Ribera per a construir la Ciutadella després de la desfeta de 1714. Segona, la construcció de la plaça de toros de la Monumental cap a 1916, a Fort Pienc, va obligar a canviar el recorregut del Rec entre els carrers de Lepant i Padilla. I tercera, a l'alçada del carrer Berenguer de Palou al barri de la Sagrera, a Sant Andreu de Palomar, el bastiment de l'antiga estació de mercaderies de la Companyia de Ferrocarrils de Madrid, Saragossa, Alacant, entre 1918 i 1922, va obligar a modificar la infraestructura de la sèquia en aquell punt.

l'altre costat de la Meridiana a tocar del carrer Joan I per anar a cercar el carrer Consell de Cent i internar-se en la plaça de les Glòries seguint un traçat paral·lel a la Meridiana creuava el carrer Dos de Maig fins als terrenys dels Encants Vells. Al barri de Fort Pienc, continuava en direcció a la plaça de toros Monumental i carrer Marina travessant el carrer Cartagena, l'avinguda Diagonal i els carrers Castillejos, Padilla i Lepant. Des de Marina travessava les illes delimitades per la Gran Via i el carrer Casp fins al carrer Sicília. Ja en territori històric de la ciutat de Barcelona, davant del Portal Nou de la muralla medieval, tot seguint el nivell orogràfic tombava en direcció a mar per anar a trobar l'illa de cases delimitada per Ausiàs March, Alí Bei, Roger de Flor i el passeig de Sant Joan des d'on corria paral·lel a aquests dos darrers vials fins a l'avinguda Vilanova, el passeig de Lluís Companys i el carrer Trafalgar, just davant de l'Arc del Triomf. La canalització entrava a la ciutat intramurs, Ciutat Vella, pel carrer Rec Comtal i seguia pel carrer de la Sèquia, Plaça de Sant Agustí Vell, els carrers Tantarantana i Rec. A l'altra banda de l'avinguda Marquès de l'Argentera continuava pel carrer Ocata i, vorejant l'estació de França i travessant el carrer del Doctor Aiguader i la Ronda Litoral. A partir d'aquest desaguava al mar².

Recorregut del Rec Comtal sobre la trama urbana actual. Arxiu CEII



Evolució històrica

² Per una descripció més acurada i farcida d'interessants referències històriques als indrets per on passava la sèquia vegeu MARCH, Enric H.: *El Rec Comtal. Paisatges culturals* [en línia] i March, Enric H (2016).

Al segle X el principal proveïment hidrològic de la població barcelonina procedia dels nombrosos pous que aprofitaven les aigües freàtiques del subsòl de la ciutat. Aquest sistema devia ser suficient per atendre les necessitats d'una Barcelona reclosa encara dins del recinte emmurallat romà. L'origen històric del Rec Comtal sembla estar relacionat amb la reconstrucció de l'antic traçat de l'aqüeducte romà del Besòs. La Casa Comtal de Barcelona en un primer moment hauria volgut disposar del cabal d'aigua suficient per fer possible la ubicació de molins amb els que produir farina de blat. Amb el temps, es tractaria de proveir les necessitats d'aigua dels artesans tintorers i adobadors de pells. Tot i que es desconeix la data exacta de construcció d'aquesta sèquia, probablement anterior al segle X segons recerques arqueològiques recents³, apareix ja clarament documentada el 1076⁴.

El creixement demogràfic, l'expansió productiva artesanal i comercial i el protagonisme polític exercit per Barcelona dins de Catalunya i de la Corona d'Aragó va multiplicar al segle XIII l'extensió de la ciutat. Aquest dinamisme urbà va anar acompanyat per la recerca de nous recursos hidrològics destinats a diversos usos. Pel que fa a la creixent necessitat de productes d'horta, serà atesa en bona part per la producció dels conreus regats amb les aigües de la sèquia. Al segle XV aquests terrenys ocupaven ja una superfície de més de 400 hectàrees. Les activitats industrials associades al Rec Comtal també rebran un fort impuls. Cap a l'any 1458 n'hi havien 13 molins fariners i 2 drapers al llarg del recorregut de la conducció i als barri de la Ribera i al de Sant Pere els tallers artesanals relacionats amb branques productives com el tèxtil o les adoberies s'havien multiplicat⁵.

La insalubritat de la sèquia fou motiu de preocupació al segle XIV. El seu darrer tram s'endinsava intramurs i aquest fet suposava un constant risc d'insalubritat. Diverses reformes municipals i comtals pretenien augmentar el cabal i evitar que l'abocament de deixalles domèstiques, animals, industrials i agrícoles embrutessin les seves aigües. La por a la propagació de la pesta, que va causar estralls a la segona meitat de la centúria, impulsaven els poders públics a extremar el control sanitari del Rec Comtal.

³ Marchena, Domingo (2016).

⁴ El qualificatiu de "comtal" hauria estat motivat per la necessitat del comte Ramon Berenguer I "El Vell" (1035-1076) de consolidar la preeminència sobre el rec, les seves aigües i molins, enfront de reivindicacions de la noblesa barcelonina.

⁵ Busqueta, Joan J. – Huntingford, Elisabet – Solà, Àngels (1989). Per al molí medieval de Sant Andreu, vegeu Busqueta, Joan J. (1991) i Busqueta Joan J. (2012).

Des del segle XV a començaments del XVIII no es produeixen grans transformacions en el proveïment d'aigua que proporcionava la sèquia al pla de Barcelona. La Batllia General, institució encarregada d'administrar el Patrimoni Reial a Catalunya sota la dinastia reial dels Àustria, i per tant titular eminent del Rec Comtal, va impulsar reformes a la sèquia amb l'interès de conservar i mantenir la conducció. Es tractava de garantir la força hidràulica necessària per als molins i de disposar d'aigua suficient per atendre la demanda de la producció artesana i el reg de terrenys de Sant Andreu de Palomar, Sant Martí de Provençals i les hortes extramurs del Portal Nou de la muralla.

En època moderna, donat el conjunt de sectors productius que atenia, el Rec Comtal havia esdevingut una infraestructura hidràulica amb una dimensió estratègica per Barcelona i per al seu Pla. Aquest fet explica com en diversos setges que va patir la ciutat, els exèrcits que van imposar el bloqueig s'encarregaren d'impedir l'aprofitament de les aigües de la sèquia tot desviant-les cap al Besòs o cap a la zona de la Llacuna a Sant Martí de Provençals. En ocupar les rodalies de la ciutat les tropes assetjadores impedièren l'ús dels molins i el reg dels terrenys situats fora muralles. Així va succeir en els setges de 1640 i el 1651-1652 per les tropes castellanques de Felip IV⁶. Per descomptat, durant els setges borbònics de 1706 i de 1713-1714 també va ser tallat el curs de les aigües de la sèquia fins a la ciutat. Fins i tot, en les operacions prèvies de l'assalt final a la ciutat comandat pel duc de Berwick el 1714 el Rec Comtal va tenir el seu protagonisme. La nit del 12 al 13 de juliol de 1714 les unitats de sapadors borbònics van aprofitar la sèquia sense aigua per acostar-se a la ciutat i construir la primera paral·lela a Sant Martí de Provençals⁷.

Al segle XVIII l'embranchida econòmica i demogràfica que Catalunya va experimentar repercutí en l'expansió urbana barcelonina. Es va produir l'avenç de la densitat de ocupació demogràfica i industrial del territori intramurs encara disponible. La zona del Raval, que presentava grans buits, es va anar farcint. A més, es va construir el barri de la Barceloneta. A la zona situada fora del Portal Nou i de Sant Martí de Provençals es van començar a ubicar prats d'indianes. El desenvolupament agrícola del pla de Barcelona, i especialment el regadiu, es va accelerar a les últimes dècades del segle. La

⁶ Petit i Gil, Jordi (2014).

⁷ Martín Pascual, Manel (2014). Aquesta trinxera els hi permetria començar les operacions d'apropament de les bateries d'artilleria amb les quals esquerdar i enderrocar les muralles entre els bastions de Santa Clara i el Portal Nou, lloc precisament pel que es produiria el gran assalt final a la matinada de l'11 de setembre.

ciutat de Barcelona no disposava dels cabals suficients per atendre major la major demanda d'aigua que generaven aquests usos. Entre les diverses alternatives que al segle XVIII era possible considerar, només la sèquia Comtal ofería un mínim potencial ja que conduïa a Barcelona un important volum d'aigua suposadament neta i potable des del riu Besòs.

Aquesta avantatge ja havia estat aprofitada pel Consell de Cent l'any 1703 quan acordà construir un conducte cobert des d'una fibla de la sèquia propera al molí Sobirà o de Dalt del Clot fins el dipòsit de Canaletes, situat a la torre de Sant Sever a la muralla de la ciutat. Aquest serà l'embrió del sistema d'abastament que el municipi posarà a disposició del nou barri del Raval en ple creixement. A partir de l'any 1709, i en diverses fases d'ampliació, des de la torre de Sant Sever es bastirà una xarxa de distribució per atendre les necessitats d'aquesta part de la ciutat. Cap a l'any 1754 aquesta xarxa ja donava servei a tres fonts públiques, les institucions benèfiques i els convents del Raval i la mestrança i caserna d'artilleria de les Drassanes. Les garanties sanitàries d'aquestes aigües eren molt minses, ja que si bé eren captades molt amunt de la zona intramurs, on abocava part de la xarxa subterrània de la ciutat i on s'hi desenvolupaven operacions com el tractament de teixits i de pells, des del Besòs fins al Clot la sèquia rebia deixalles, aigües brutes, tints i restes del rentat de llanes, roba i despulles animals i abeuraven ramats.

Ben entrada la segona meitat del segle XVIII, però, els recursos hidrològics que el Rec Comtal posava a disposició de Barcelona i rodalies es trobaven al límit de les seves possibilitats. La sèquia atenia la creixent demanda d'aigua de la producció tèxtil i farinera i la superfície i el valor dels terrenys regats amb les seves aigües es va incrementar impulsats per l'estímul que suposava la proximitat de la ciutat, amb una economia i població en constant increment. Aquesta necessitat de nous cabals era contradictòria amb la forta irregularitat estacional que patia el canal, sotmès als acusats estiatges i les perilloses avingudes de tardor que registrava el règim hidrològic mediterrani del Besòs. Es feia imprescindible cercar nous cabals i bastir noves infraestructures.

El 1776, en una conjuntura d'extrema escassetat d'aigua i de queixes i malestar notori a la ciutat, les autoritats reials de Catalunya, la Capitania General, la Intendència i la Reial Audiència, es van veure obligades a enviar tropes a Montcada per evitar infraccions i assegurar el bon funcionament de la resclosa de desviament de les aigües del Besòs cap a la sèquia. Fortes avingudes del Besòs els anys 1777 i 1779 van causar

enormes desperfectes a la resclosa i acabaren de fer decidir a les autoritats l'abandonament del vell sistema d'alimentació de la sèquia.

Després de diverses alternatives, el sistema triat fou el proposat, a instància de la Intendència, pel mestre d'obres Josep Mas. Es tractava de construir una mina subterrània filtrant sota el Besòs en la confluència amb el Ripoll, el seu principal afluent en el curs baix. Les galeries de la mina havien d'acumular les filtracions de les aigües del riu en tota la zona inferior de la seva conca com a sistema d'alimentació del Rec. L'escassa velocitat del corrent i la permeabilitat dels terrenys de la llera fluvial ho facilitava. En el finançament i gestió de les obres, iniciades el 1778 i finalitzades el 1786, van participar el Reial Patrimoni, l'Ajuntament de Barcelona, els propietaris de terres de regatge i els propietaris i concessionaris de molins.

A l'última dècada del segle XVIII l'Ajuntament de Barcelona va atorgar noves concessions d'aigua de Montcada a particulars i el 1802 un nou conducte dependent de la xarxa de les Canaletes donà servei als carrers del Raval. A inicis del segle XIX es va mantenir la intensificació del conreu de regatge als terrenys proveïts pel Rec Comtal. Per contra, la demanda d'aigua per a usos industrials hauria retrocedit, fruit de la crisi econòmica finisecular i de la Guerra del Francès. A més, la filatura mecànica, introduïda a començaments del segle XIX, demanava energia hidràulica regular i amb potència suficient i la sèquia Comtal no podia oferir aquestes prestacions.

Un cop finalitzada la Guerra del Francès, es va projectar una ampliació de la mina de Montcada per tal destinar-ne una part de l'excedent aconseguit a l'abastament urbà i d'aigua de boca. L'any 1822, el nou marc constitucional del Trienni liberal va facilitar un acord entre els ajuntaments de Barcelona, Sant Martí de Provençals i Sant Andreu de Palomar i el col·lectiu de regants amb l'objectiu d'ampliar les mines de Montcada. El municipi barceloní pretenia construir un aqüeducte cobert amb origen a les mines i independent de la sèquia Comtal.

La instauració del règim absolutista el 1823 va paralitzar les obres. Finalment, el nou aqüeducte Baix de Montcada, amb uns 10 quilòmetres de longitud, fou inaugurat el 1826 i des de Montcada feia lliscar pel seu pendent un terç dels cabals filtrats per les mines fins al repartidor de Jesús, situat a la cantonada del carrer Pau Claris amb Consell de Cent. L'ajuntament havia fet realitat la primera gran iniciativa d'abastament urbà del segle XIX i la ciutat disposava d'un volum d'aigua varies vegades superior al de finals del

XVIII. Barcelona començava a dependre en bona part de les mines de Montcada també per al seu subministrament d'aigua potable.

A la dècada dels trenta, en plena transició de l'estat absolutista al liberal, es va modificar el model tradicional de gestió de Rec Comtal i les mines de Montcada. Després de diversos episodis de tensió institucional, el 1838 es constitueix la Junta de prolongació de la mina de Montcada integrada per l'Ajuntament de Barcelona, els propietaris de terres de reg i els dels molins, a excepció del Reial Patrimoni, que s'hi va oposar. La definitiva Societat de Propietaris interessats en les aigües del Rec Comtal i les seves mines (SPRC) es va constituir legalment amb l'aprovació el 1842 de les Ordenances. La seva vida interna fou regulada pel Reglament aprovat el 1846.

A la segona meitat del segle XIX les fàbriques de vapor faran servir les aigües del Rec a Sant Andreu de Palomar, la Sagrera o el Clot com a refrigerant i com a procediment de rentat en determinades operacions productives. Aquesta funció serà compartida amb els recursos que les fàbriques obtenien amb els seus propis pous. La Junta Directiva de la Societat intentà mantenir un volum mínim i suficient d'aigua a disposició dels diferents interessats. El 1879 es van fer d'obres d'arranjament per tal d'optimitzar les filtracions a les galeries de captació de l'aquífer del Besòs i evitar esfondraments i pèrdues en les galeries de conducció. Algunes explotacions aquíferes dotades de tecnologia industrial d'extracció a vapor, com ara els pous de Montcada de l'Ajuntament de Barcelona, inaugurats el 1879, i la Central del Besòs de la Societat General d'Aigües de Barcelona (SGAB), en ple funcionament des de 1895, van entrar en competència amb els volum obtinguts per les mines que nodrien el Rec Comtal.

Antics terrenys de conreu de la sèquia al seu pas per Sant Andreu. A l'esquerra el Rec. Arxiu CEII



L'Eixample amenaçava ja d'una manera directa el tercer districte de regatge, el de les hortes de Barcelona. La sèquia patirà constants modificacions al llarg del període; així soterraments, canvis de traçat, edificació dels terrenys situats al marge, ponts, canonades de tota mena d'infraestructures. Per la seva banda, el districte segon de reg, Sant Martí de Provençals i el primer, Sant Andreu de Palomar, experimentaven una progressiva industrialització que començava a utilitzar intensament la sèquia com a claveguera, com a rentador de peces tèxtils o com a refrigerant de les màquines de vapor. Tot i així el valor dels terrenys irrigats per la sèquia que restaven era molt elevat i superava el de les hortes de València i Múrcia. La proximitat de Barcelona fou l'estímul tradicional per a la intensificació i especialització del conreu de productes d'horta, encara més fort des de la segona meitat del XIX amb el creixement demogràfic i urbà que s'estava endegant.

El lent però imparable retrocés dels usos productius de les aigües del Rec Comtal va anar acompanyada amb la pèrdua del paper que l'aqüeducte Baix de Montcada, nodrit també per les mines de Montcada, jugava dins l'abastament d'aigua de boca a la ciutat i al seu Pla. Si abans de l'aprovació del projecte d'Eixample el 1859 les mines de Montcada proporcionaven el 90% de l'aigua que bevien els barcelonins intramurs, mig segle després la totalitat del servei municipal alimentat per les mines i els pous de Montcada no donava servei a més del 20% del consum. La iniciativa privada, dominada per la SGAB, havia estat capaç d'afrontar el repte dels ingents volums d'aigua que necessitava la formació de Barcelona com a metròpolis europea. En aquest context, a finals del XIX i començaments del XX les aigües de les mines de Montcada foren objecte de diversos projectes fracassats de l'Ajuntament de Barcelona i de la SGAB amb l'objecte d'adquirir la totalitat dels drets de la Societat de propietaris interessats en el Rec Comtal⁸.

Les primeres dècades del segle XX, tot i el descens de la superfície de regatge i del número d'usuaris de les aigües del Rec Comtal, l'horta regada per la sèquia va continuar sent el sector agrícola amb més vitalitat del pla de Barcelona i mantingué l'interès inversor de la burgesia rendista barcelonina als antics pobles de Sant Martí de Provençals i Sant Andreu de Palomar, on el reg encara convivia amb la producció

⁸ Martín Pascual, Manel (2007 i 2009). Entre altres, es poden destacar els projectes d'elevació i unificació de les aigües de Montcada de 1891 i 1917. De la mateixa manera, la SGAB va fer-se el 1895 amb els drets dels molins reials del Clot per tal de tenir el seu lloc en la Societat de Propietaris, després d'explorar infructuosament el 1890 la possibilitat d'adquirir la totalitat de les aigües de Montcada, incloses les de la sèquia Comtal. Els molins eren els anomenats Laporta, Sabastida, Gran Baix, Sentmenat i Dormidor.

industrial i l'impuls urbanitzador era més feble⁹. A Ciutat Vella i la zona propera a l'antic Portal Nou de Barcelona com el Fort Pienc la sèquia havia anat desapareixent amb successius soterraments i desviacions de traçat sota l'impuls urbanitzador. Els molins foren progressivament substituïts per modernes farineres industrials i les instal·lacions artesanes vinculades a la sèquia a Ciutat Vella tanmateix van desaparèixer. Les fàbriques feien servir els seus pous o adquirien volums de l'abastament de la SGAB.

L'univers del Rec Comtal

La documentació administrativa generada per la SPRC fa possible accedir a la seva intrahistòria de manera detallada des del moment de la seva formació el 1838 fins a la seva dissolució el 1985. Aquest volum de fonts arxivístiques i els records de veïns i veïnes de Sant Andreu de Palomar i Sant Martí de Provençals permeten fer-se una idea de l'univers social que envoltava la sèquia en diversos àmbits.

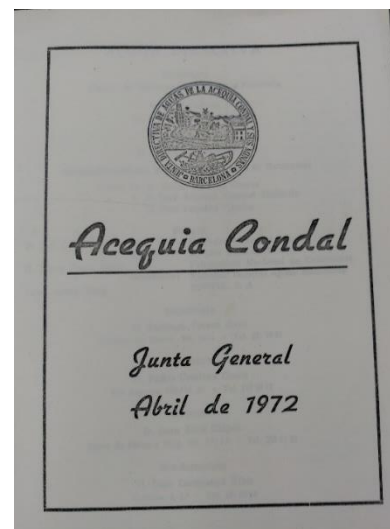
Inicialment la SPRC fou integrada per l'Ajuntament de Barcelona, els propietaris de terres de regatge de Sant Andreu, Sant Martí i la ciutat i els copropietaris dels molins. La condició per a ser soci era estar al corrent del pagament proporcional a les aigües consumides i contribuir al finançament de les obres de captació, distribució i manteniment necessàries. La facultat d'atorgar nous aprofitaments li corresponia a la Junta General de la Societat, que, a més, aprovava els pressupostos i la gestió de la Junta Directiva i Administrativa. La Junta Directiva estava integrada pel Governador Civil de Barcelona, que actuava formalment com a president, pel Vicepresident i el Síndic o Batlle d'aigües, nomenats per la Junta General, tres representants de l'Ajuntament de Barcelona, un del Reial Patrimoni o Batllia General, 8 vocals, 2 que actuaven en nom dels molins i les fàbriques i 2 per cadascú dels tres districtes de reg i un secretari¹⁰. La meitat dels vocals eren renovats cada any al novembre. Les principals competències de la Junta Directiva consistien en l'administració de la Societat, el nomenament d'un arquitecte supervisor del manteniment i les obres, la contractació dels empleats necessaris per vigilar i netejar la sèquia i les mines, i la distribució dels pagaments entre els socis propietaris per a cobrir els pressupostos. Un membre de la Directiva era encarregat de les funcions de Depositari i un altre de les d'Interventor.

⁹ Martín Pascual, Manel (1998).

¹⁰ Com ja s'ha vist, el districte 1r estava format pels conreus de Sant Andreu de Palomar, el 2n pels de Sant Martí de Provençals i el 3r pels del Portal Nou i Fort Pienc a Barcelona.

La Societat de propietaris era un col·lectiu força heterogeni. Primer, respecte de la participació financera i el grau d'influència de cada soci. Des de l'Ajuntament de la Ciutat, destacats membres de la noblesa o la burgesia rendista barcelonina, el majors propietaris, fins a pagesos petits regants. Segon, respecte dels interessos des diferents usos de l'aigua representats. Els propietaris de terres i els concessionaris dels molins es van reservar en exclusiva les dues terceres parts del cabal. L'ampliació superfície regada a mitjans del XIX i la intensificació dels conreus que es va anar produint amb els anys va pressionar sobre la demanda d'aigua i va augmentar la competència per uns recursos sempre escassos. Assegurar la segona collita era la gran preocupació. El nucli central de les discrepàncies era la gestió de l'aigua quan l'estiatge estival reduïa els cabals a disposició de tothom. El problema residia en la prioritat de cada ús: primer el reg, segon el proveïment urbà i, per últim, l'energia hidràulica per als molins i el servei de les fàbriques.

Portades de memòries anuals de Junes Generals de la Societat del Rec Comtal. Fons de la SPRC. AMDSA.



La diversitats d'interessos, la competència entre ells i l'escassetat de cabals va obligar a una estricta control de la distribució de l'aigua, segons una complexa reglamentació basada en tradicions seculars i especificada al Reglament de la Societat. En ell es regulava el sistema de vigilància i distribució de l'aigua i es tipificaven les possibles infraccions denunciades pels empleats de la SPRC, els vigilants i els repartidors i el seu cap, el Siquier. Les sancions corresponents eren aplicades pel Tribunal

Conservador, compost per 16 jutges i 8 suplents elegits entre els socis per la Junta General a proposta de la Directiva¹¹.

La influència de la sèquia resultà determinant per al teixit productiu agrari del nord del Pla de Barcelona. Va dividir el conreu en dues meitats, a la dreta del Rec, cap a Collserola, conreus de secà i a l'esquerra, cap a mar, conreus de reg. A més, va condicionar la localització de la infraestructura de molins i, ja en entrat el segle XIX, la ubicació de nombroses fàbriques al llarg del seu recorregut. El propi desenvolupament urbanístic es va veure afectat. Els alts rendiments obtinguts per les terres regades amb aigües de la sèquia, l'escassa salubritat dels terrenys inundables i, fins i tot, pantanosos en el marge esquerra de la canalització i la convivència amb fàbriques i tallers van fer, entre altres factors com l'efecte "barrera" de les línies ferroviàries, que àmplies zones de reg fossin ocupades tardanament per l'expansió urbana residencial¹².

El Rec Comtal ha estat al llarg de la seva mil·lenària història un element fonamental de la supervivència i la quotidianitat dels habitants de les poblacions per on s'ha estès el seu recorregut. La parla local va incorporar expressions populars relacionades amb la sèquia. Quan els objectes domèstics ja no eren útils, a Sant Andreu es deia que "eren bons per tirar al Rec". Els mals d'amors i els infants enaiguats es podien guarir tirant pedres al Rec. Les passejades festives pel Rec o les tertúlies a la fresca dels arbres de ribera eren molt preuades. Fins i tot, en temps de la Segona República es practicaven batejos de cristians evangelistes en les aigües del Rec.

Les petites picabaralles entre regants en els canvis de torn eren freqüents en temps d'eixut. La distribució de les hores de reg que corresponia a cada regant es feia per sorteig poc després de la sortida del sol sota la supervisió del Sequier o Batlle d'Aigües. Les parades de planters d'hortalisses a Sant Andreu els diumenges encara es van mantenir fins a mitjans del segle XX. El sequier i el vigilants havien de tenir cura que no es deixés anar aviram i altres animals a la sèquia i no s'aboquessin escombraries, ni enderrocs, ni aigües brutes. No es prohibien, però, els safareigs al llarg de la canalització¹³.

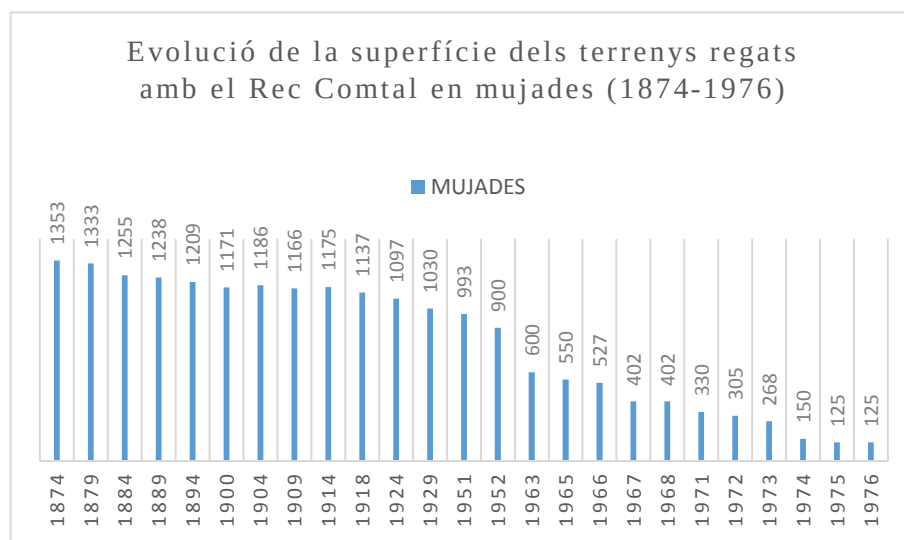
Els darrers anys del Rec Comtal

¹¹ Les Ordenances de 1842 i el Reglament de 1846 es poden consultar a *Finestrelles*, 1. Sant Andreu de Palomar, Barcelona. Centre d'Estudis Ignasi Iglésias. Accessible on line a Revistes Catalanes amb Accés Obert (RACO).

¹² Martín Pascual, Manel (1998).

¹³ Pous i Serra, Martí (1989).

El desordenat desenvolupament demogràfic, urbanístic i industrial dels cinquanta i seixanta va accelerar la desaparició del Rec Comtal. El recorregut de la sèquia es va anar escurçant en el sentit invers al de les seves aigües. Progressivament, els terrenys de reg de Sant Martí de Provençals i Sant Andreu de Palomar van ser ocupats per usos residencials i industrials. Al temps, el traçat de la canalització anava sent soterrat. El fons arxivístic de la SPRC conté nombrosa documentació que permet concretar processos de recessió de la sèquia descrits¹⁴.



Un primer àmbit es refereix a la profunda transformació dels usos de les aigües de Montcada. Pel que fa a la superfície de terrenys regats, és justament a partir de la dècada dels cinquanta quan la disminució s'accelerà fins arribar als mínims als setanta i primers vuitanta. El gràfic 1 reflecteix aquesta evolució en mujades¹⁵.

Les baixes en el padró de socis van ser molt freqüents i la morositat en el pagament de l'aigua consumida s'agreujà. Des de 1959 el Rec ja havia estat soterrat des de La Sagrera i a les darreres dècades de la seva existència el reg restarà circumscribit, també en ràpid retrocés, a algunes finques de Sant Andreu i el barri de Vallbona. L'atenció al servei de fàbriques ubicades a Sant Andreu o a Montcada i Reixach també va disminuir

¹⁴ Actes de la Junta Directiva de la SPRC, 1958-1968 i Expedients de la SPRC, 1962, 1963 1964, 1965, 1970, 1971, 1972, 1973, 1974, 1975, 1976, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981. Fons de la SPRC. Arxiu Municipal del Districte de Sant Andreu de Palomar (AMDSA).

¹⁵ Gràfic d'elaboració pròpia a partir de Martín Pascual, Manel (1998) i Expedients de la SPRC 1951, 1952, 1963, 1965, 1966, 1967, 1968, 1971, 1972, 1973, 1974, 1976. Fons de la SPRC. AMDSA. La mujada era la unitat de superfície més utilitzada en l'agricultura tradicional del pla de Barcelona amb una superfície 4.896,5 m². Per tant, es pot considerar que una hectàrea equival a una mica més de dos mujades.

especialment als setanta arran de la crisi productiva que es va patir arreu del món des de 1973 i al fenomen de deslocalització industrial derivat. Tot i així, importants centres productius de Sant Andreu com la Maquinista Terrestre i Marítima, la Fabrica Nacional de Colorantes y Explosivos o la fàbrica de paper de fumar Miquel y Costa i l'Asland de Montcada utilitzaven les aigües de la sèquia.

La disminució del consum de cabals per als conreus que anaven desapareixen al Pla de Barcelona va provocar una nova situació d'excedents de cabals procedents de la mina de Montcada. De fet, als anys cinquanta el districte 3r de reg ja havia desaparegut, el 2n era testimonial i el 1r es trobava en retrocés. En aquest context excedentari, de 1946 a 1953 es va produir amb intermitències un llarg període de sequera que va reduir dràsticament els recursos propis a disposició de la SGAB, empresa que proporcionava servei d'aigua al conjunt de la ciutat de Barcelona i altres poblacions perifèriques. L'extrema escassetat obligà a aquesta societat a cercar fonts complementàries de subministrament i, entre altres, es va interessar per les mines de Montcada. El 1949 la SGAB i la SPRC signaren un conveni per tal que la primera aprofités els excedents de la sèquia que no eren consumits pel reg i les fàbriques.

L'eixut afectava igualment a les mines de Montcada i va caldre obrir un pou d'extracció elèctrica, a càrrec de la SGAB, a sota de les galeries del Besòs per tal d'assegurar un cabal mínim que va arribar a quasi 14.000 m³ diaris a finals de 1953 i una mitjana establerta al voltant dels 6.500. A inicis dels seixanta la SGAB va proposar la construcció d'un segon pou sota el braç de mina del Ripoll amb la intenció d'augmentar i assegurar el cabal i d'obtenir aigües més profundes. Calia evitar el contacte amb la contaminació de les aigües del Besòs que si afectava més directament a les mines de la Societat del Rec Comtal ja que la zona de captació de les mines era força superficial. Aquest segon pou va entrar en funcionament a mitjans de la dècada¹⁶. Des de la primera meitat dels anys cinquanta el principal ingrés de la Societat del Rec Comtal van ser els pagaments de la SGAB per l'aigua que es captava amb els dos pous referits.

La pol·lució de les aigües recollides per les mines de Montcada es trobaven ja al límit dels nivells tolerables per al consum humà i a l'octubre de 1965, en el context de la imminent arribada d'aigües del Ter a Barcelona, l'Ajuntament de Barcelona va anunciar

¹⁶ Actes de les Junes Generals [UI3503], pp. 80-84, Expedients 1950 i 1951, 1952, 1953 i Actes de la Junta Directiva de la SPRC, 1958-1968 (28.10.1965). Fons de la SPCR. AMDSA. El baix Besòs a l'alçada de Montcada recollia els abocaments industrials i urbans del Vallès Oriental i de part de l'Occidental amb poblacions com Granollers i Sabadell.

a la Junta Directiva de la SPRC que no continuaria proporcionant a la ciutat el terç dels cabals de Montcada als que tenia dret donat el seu grau d'insalubritat¹⁷. La contaminació del Ripoll era superior al Besòs. El 1966 es va portar a terme un projecte presentat per la SGAB segons el qual es van desviar les aigües superficials del Ripoll per les galeries de les mines de Montcada. D'aquesta manera no es barrejarien amb les del Besòs menys contaminades, a les quals s'havien de sumar provisionalment les que procedien del Ter i eren potabilitzades a Cardedeu fins que les obres de la nova conducció a la ciutat estiguessin enllestides¹⁸. Les referències als vessaments a la sèquia i a les mines d'indústries químiques, als abocaments d'aigües brutes i residuals procedents d'habitatges o de tallers i fàbriques, de llançament de materials d'enderrocs o el rentat no autoritzat de cotxes a la sèquia són constants en la documentació del Fons de la SPRC. Els components químics llençats perjudicaven els conreus de reg i els enderrocs obstaculitzaven el pas lliure de l'aigua¹⁹.

L'augment de la insalubritat de la conca superficial i subterrània del Besòs va obligar a la SGAB a rescindir el conveni que mantenia amb la Societat del Rec Comtal a mitjans dels vuitanta.²⁰ El fet que de les aigües gestionades per la SPRC no fossin aptes per al consum humà i la pràctica desaparició dels terrenys de regatge dels tres districtes tradicionals foren factors determinants per a la dissolució de la SPRC el 1985.

Un segon àmbit de la intrahistòria de la SPRC els darrers anys de la seva trajectòria es refereix a les accions en defensa del manteniment de les mines de Montcada i dels trams que restaven de la canalització de la sèquia en un context de creixement industrial i urbà accelerat i desordenat que considerava el Rec Comtal com una molesta relíquia del passat. En primer lloc, la Junta Directiva va denunciar molts cops sense èxit les diverses empreses d'extracció d'àrids de la llera del Besòs i del Ripoll davant la Confederació Hidrogràfica del Pirineu Oriental (CHPO). Suposava un greu perill per a les mines de

¹⁷ Obtindria els recursos alternatius amb l'explotació dels pous municipals propis de Montcada i amb la compra de cabals a la SGAB.

¹⁸ Actes de la Junta Directiva de la SPRC, 1958-1968. 27.06.1966. Fons de la SPRC. AMDSA.

¹⁹ Actes de la Junta Directiva de la SPRC, 1958-1968. Fons de la SPRC. AMDSA. Fins i tot, el 1973 no fou possible procedir a la inspecció de les galeries de la mina per les emanacions tòxiques de vessaments químics i la manca d'aire respirable. Expedients 1973. Fons de la SPRC. AMDSA.

²⁰ Tanmateix, la SGAB va tancar progressivament la Central d'extracció del Besòs al llarg dels vuitanta, situada al barri de Trinitat Vella a Sant Andreu. Les aigües que captaven els seus pous presentaven nivells de substàncies tòxiques i microorganismes nocius molt per sobre dels establerts per la legislació de l'època. La mateixa decisió i pel mateix motiu va prendre l'Ajuntament de Barcelona el 1989 tancant els pous municipals de Montcada.

Montcada i la resta d'explotacions d'aigües freàtiques a la zona²¹. Per intentar contrarestar el descens de les captacions, a inicis dels setanta es va construir, amb aportacions de la SPRC i la SGAB entre altres, una resclosa al Besòs amb la intenció de pujar i retenir el corrent de les aigües superficials i es van consolidar les voltes de les galeries de les mines²².



Extracció d'àrids a la llera del Besòs cap a 1960. Arxiu CEII.

En segon lloc, van ser necessàries fortes inversions i més de tres anys per recuperar els estralls que la coneguda riuada del 25 i 26 de setembre de 1962 va provocar a les mines, el pou d'extracció i la canalització de la sèquia²³. Aquest fet fou un altre factor que contribuï a la rescissió del conveni de subministrament del terç d'aigua de les mines per a la ciutat de Barcelona, ja que en el temps que es va dilatar l'arranjament dels sistemes de captació l'Ajuntament de la ciutat no va considerar garantida la potabilitat. A més, les obres de canalització del corrent del Besòs i el Ripoll endegades per la CHPO per evitar nous desbordaments van afectar determinades fites d'entrada a les mines i va posar en perill l'estructura de les galeries. La riuada de maig de 1971 va obligar també a

²¹ Aquestes extraccions deixaven al descobert les voltes de les galeries de les mines, provocaven enfonsaments, dificultaven la filtració i la captació d'aigua en fer baixar el nivell del corrent superficial i greujaven el perill de contaminació de les escasses aigües recollides. El boom de la construcció d'habitatges i infraestructures necessitava ingents quantitats de sorres que s'obtenien a les lleres de la conca baixa els rius.

²² Expedients 1972 i 1973 i Actes de la Junta Directiva de la SPRC, 1958-1968. Fons de la SPCR. AMDSA.

²³ Expedients 1962 i 1964 i Actes de la Junta Directiva de la SPRC, 1958-1968. Fons de la SPCR. AMDSA. Va caldre netejar les mines i la llera de la sèquia, reparar enfonsaments de les galeries, desperfectes de canalitzacions i arranjar el motor d'extracció del pou. Els vigilants de la sèquia van desviar bona part del cabal de la riuada cap al Besòs a l'alçada de Montcada, però l'aportació de les rieres que creuaven el Rec al Pla de Barcelona va provocar el desbordament de la sèquia a la ciutat en els trams descoberts de Sant Andreu.

fer obres de consolidació de les galeries pel perill d'enfonsament i de nou la de 1977 provocà desperfectes i despeses extraordinàries²⁴.

El tercer àmbit té relació amb la gradual desaparició final del Rec Comtal i de la pròpia Societat de Propietaris que el gestionava. Són innumerables els expedients de desviacions, soterraments o venda de terrenys de la sèquia que la Junta Directiva i Administrativa va obrir els anys seixanta i setanta. Les desviacions tenien lloc com a conseqüència de la construcció d'altres infraestructures com ara l'autovia C17 a l'alçada de Vallbona o l'eixamplament de la carretera de Santa Coloma a Sant Andreu. Els soterraments, a càrrec dels municipis de Montcada i Barcelona es projectaven quan la canalització passava a tocar de barris urbans. Es tractava d'evitar abocaments d'aigües residuals i deixalles urbanes. Així va succeir a Trinitat Vella i al carrer Segre a Sant Andreu i a Can Sant Joan a Montcada. Els nous terrenys urbans que es formaven amb els soterraments de la llera de la sèquia, més els antics marges de vigilància i manteniment, eren propietat comuna de la SPRC i van ser venuts a propietaris que desitjaven ampliar els seus solars contigus al desaparegut Rec. Fou aquest un mitjà financer per equilibrar la comptabilitat de la Societat que compensava la disminució d'ingressos en concepte d'aigua subministrada pel reg. Un altre ingrés complementari el proporcionaven els cànon que pagaven les companyies elèctriques i de subministrament de gas per creuar les seves xarxes de distribució sobre la sèquia en el trams encara descoberts²⁵.

Les despeses de la SPRC es dividien els darrers anys entre l'accidentat manteniment de les mines i de la sèquia cada cop més curta, els salaris dels empleats, secretari, sequier, subsequier, i tres vigilants, i les quotes anuals de pertinença a diverses institucions i publicacions i de manteniment de la seu social. Les oficines de la Societat de Propietaris tradicionalment es trobaven en el despatx del secretari²⁶.

El CEII i el Rec Comtal

El 4 de maig de 1987 es va crear el Centre d'Estudis Ignasi Iglésias, es van aprovar els Estatuts i es va nomenar la primera Junta Directiva. L'entitat en si ja existia

²⁴ Expedients 1971, 1972 i 1977. Fons SPRC. AMDSA.

²⁵ Expedients 1964 i 1973 i Actes de la Junta Directiva de la SPRC, 1958-1968. Fons de la SPRC. AMDSA.

²⁶ Així, en els anys que va ocupar el càrrec el conegut advocat Santiago Torent i Buxó la seu va estar ubicada a l'Eixample, Rambla de Catalunya fins a 1966 i posteriorment al carrer Consell de Cent. A la mort de Torent i Buxó el 1975, el següent i darrer secretari, Joan Campanyà i Ribó, andreuenc, traslladà la documentació de la Societat a Sant Andreu, carrer de Coroleu. Expedients 1962-1981 i Actes de la Junta Directiva de la SPRC, 1958-1968. Fons de la SPRC. AMDSA.

des de l'any 1982 quan unes quantes persones es van proposar unir a tots aquells andreuencs, homes i dones, que sentissin la pròpia identitat, l'herència d'aquell poble independent i creatiu. Es creà l'Arxiu Històric de Sant Andreu de Palomar, que posà els fonaments d'una entitat destinada a fer participar a tothom en la conservació del patrimoni històric i cultural de la nostra antiga vila. En coincidir amb la creació dels Arxius Històrics de Districte a Barcelona va fer-se necessari el canvi de nom de l'entitat pel del ja esmentat CEII.

Una publicació d'octubre del 1987, precisament titulada Centre d'Estudis Ignasi Iglésias²⁷, presenta l'entitat després de la seva creació com a filla i hereva de la de 1982. També es comenten algunes temàtiques emblemàtiques i de treball per al futur. Un dels aspectes tractats és precisament el Molí de Sant Andreu, íntimament relacionat amb el Rec Comtal i la temàtica de l'aigua a tot el Pla de Barcelona. El CEII reflectia una profunda preocupació per conservar tot el que fa referència al Rec Comtal i aquells elements que d'una o altra manera estan vinculats a la seva vida, al seu funcionament, al seu aprofitament, etc. En definitiva a tota una cultura.

El nord del Pla de Barcelona era dels pocs indrets on encara es treballava la terra i aprofitaven les aigües de la sèquia per al reg. Tant l'Arxiu Històric de Sant Andreu de Palomar com el CEII, de sempre, han vetllat i continuen fent-ho perquè uns elements que han sigut essencials pel desenvolupament econòmic i social de Sant Andreu, del Pla de Barcelona i la pròpia Ciutat Comtal no es perdin i perduri el seu record.

Un dels primers actes organitzats pel Centre d'Estudis, coincidint pràcticament amb el canvi de nom de l'entitat, fou una exposició realitzada durant la primavera de l'any 1987, titulada *A l'entorn del Rec Comtal*. Aquesta tingué lloc a les antigues Cotxeres de Sant Andreu, a tocar del Passeig de Fabra i Puig (Barcelona). L'exposició va anar acompanyada d'un seguit de conferències, itineraris i un taller de plàstica per a les escoles. Va ser la primera exposició que va remoure la consciència de molts andreuencs i barcelonins i va fer entendre que calia recuperar la memòria del Rec Comtal²⁸.

L'any 1990 Martí Pous i Joan Josep Busqueta, president i vicepresident respectivament del CEII, van enviar a la Presidència de la Generalitat de Catalunya i de la Diputació de Barcelona i als alcaldes de Barcelona i Montcada i Reixach instàncies per

²⁷ CEII (1987)

²⁸ L'any 1989 es va presentar la revista *Finestrelles* que en aquest format o en el de Llibre de Finestrelles el CEII publica anualment excepte en algun cas excepcional. El número 1 va ser dedicat en forma de catàleg a aquesta exposició sobre el Rec.

demanar la salvaguarda del patrimoni històric i ecològic que representaven les mines de Montcada el Rec Comtal i les seves aigües. En aquells moments la continuïtat de la sèquia corria un seriós perill, ja que la SPRC s'havia dissolt el 1985, els terrenys de reg s'havien reduït a l'horta de Vallbona i estava en projecte el traçat de l'AVE que al seu pas subterrani per Montcada podia destruir les galeries de la mina. Aquestes instàncies van contribuir a conscienciar les institucions²⁹.

Amb motiu del projecte urbanístic que preveia realitzar l' Ajuntament de Barcelona amb la construcció a la zona del molí del Rec Comtal a Sant Andreu d'un gran nombre d'habitatges, amb el conseqüent perill de la desaparició d'aquelles, el CEII va gestionar amb la Direcció General del Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya les oportunes mesures jurídiques encaminades a preservar aquell patrimoni arqueològic i les restes que poguessin subsistir en aquella zona. Tot plegat va provocar que l'esmentada Direcció General incoés un expedient datat el juliol de l'any 1994 en que es definia una àrea de protecció arqueològica especial al voltant del tram del Rec Comtal immediat a l' antic molí de Sant Andreu. Segons aquesta declaració, totes les restes arqueològiques d'aquell indret tenen un valor patrimonial i cultural de primer ordre³⁰.

El 5 juny de 1991, fou cedit a l'Arxiu Històric Municipal de Sant Andreu tot el dipòsit documental del Rec Comtal que custodiava l'últim Batlle d'Aigües de la Junta del Rec, el senyor Joan Campanyà i Ribó. El suggeriment de que aquest important Fons passés a l'Arxiu Històric de Sant Andreu va ser efectuat pel CEII que intervingué d'intermediari entre el Districte i el senyor Campanyà. Els documents quedaren custodiats a la seu del CEII que en aquell moment guardava tota la documentació de l'Arxiu Històric i on eren ateses totes les consultes. La signatura del conveni entre l'Ajuntament de Barcelona i la Junta de Regants es va efectuar, en un acte solemne, a la Sala de Consultes del CEII. De seguida que l'Arxiu Municipal va disposar del fons es va començar a fer recerca sobre el seu contingut³¹.

Durant la primavera del 2004, el Servei d' Arqueologia de l' Ajuntament de Barcelona va realitzar una sèrie de prospeccions en l' àrea compresa entre el que fou el

²⁹ Arxiu del CEII. Només els darrers regants havien constituït una associació acollida a l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre.

³⁰ La zona especial de protecció arqueològica cobreix, segons el decret, una extensa àrea compresa entre els carrers de Palomar, Fernando Pessoa (antic carrer Coronel Monasterio), la carretera de Santa Coloma i el carrer de l' Andana de l'Estació.

³¹ Entre altres, Pous i Serra, Martí (1992) i Martin Pascual, Manel (1998) (1999) i (2007).

molí de Sant Andreu i el carrer del Coronel Monasterio (actual Fernando Pessoa), a tocar de les Casernes d'Artilleria ja enderrocades. El resultat d'aquestes intervencions, de les quals va ser puntualment informat el CEII, va estar la descoberta d'una conducció o aqüeducte d'origen romà que, amb molta seguretat, és el que portava l'aigua des del riu Besòs fins als aqüeductes descoberts a la plaça Nova, a Barcelona. Aquest aqüeducte transcorre més o menys paral·lel al molí del Rec Comtal, sempre pel costat de ponent, i n'està separat entre 20 i 30 metres³².

El 2005 el CEII va publicar un resum d'un treball de recerca de Batxillerat sobre el Rec Comtal que havia guanyat el primer Premi Juvenil Martí Pous creat en memòria d'un dels Fundadors de l'Arxiu Històric de Sant Andreu convertit després en CEII. Creiem que és un exemple de l'interès que ha creat el Rec Comtal entre el professorat i l'alumnat de les nostres escoles i instituts³³. En el present curs 2016-2017 l'Institut Antoni Puigvert està treballant un projecte sobre el Rec Comtal amb la col·laboració del CEII.

El 8 d'abril de 2015 el CEII va organitzar la presentació del projecte de Parc Arqueològic del Rec Comtal promogut per l'Ajuntament de Barcelona i que compta amb la col·laboració d'Aigües de Barcelona (AGBAR), a l'Auditori de Can Fabra a Sant Andreu de Palomar³⁴.

En l'actualitat, en una taula rodona-debat públic realitzat el 9 de juny de 2016 en el que van ser-hi presents un important grup d'assistents, el CEII va explicar el seu punt de vista sobre Patrimoni Andreuenc en perill. Pel que fa referència al Rec Comtal va presentar les següents propostes. Primera, l'execució prioritària del projecte del Parc Arqueològic del Rec Comtal, ubicat en part a l'àrea de protecció arqueològica especial de 1994. Segona, la creació a Sant Andreu del Centre d'Interpretació del Rec Comtal com a element integrador dels trams arqueològics i els visitables i com a eina imprescindible per fer entenedora a la ciutadania la realitat present de la sèquia i l'univers social i productiu que fou en el passat. Tercera, l'apertura del Rec a l'alçada dels carrers del Pont, Cinca i Segre. Quarta, el manteniment ecològic i sostenible de les hortes de la

³² Travesset i Queralto, Magí (2005).

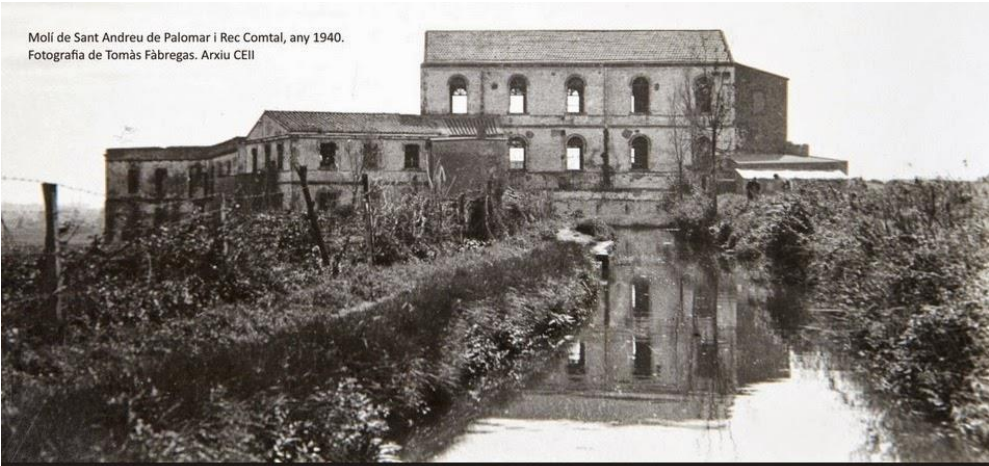
³³ Treball "El Rec Comtal" de l'alumne Pau Sáenz de Pablo, del Col·legi Nostra Senyora dels Àngels de Sant Andreu. *Finestrelles*, 13.

³⁴ Va comptar amb la participació de Carme Miró, responsable del Pla Bàrcino, del Servei d'Arqueologia de Barcelona, de Vicente Guallart, arquitecte en cap de l'Ajuntament de Barcelona i de Carles Enrich, arquitecte del projecte de recuperació del Parc Arqueològic del Rec Comtal. Els autors d'aquesta ponència van intervenir en representació del CEII.

Ponderosa. I cinquena, la dignificació del tram de la Ponderosa per completar el recorregut visitable.

Volem significar que aquest Centre de Interpretació, inicialment previst a la Zona Arqueològica del Molí, podria estar ubicat on avui es troba a Sant Andreu la Casa d'Oficial, del segle XVIII, a l'anomenat Carrer del Pont, al costat de la Parròquia de Sant Andreu i on encara s'hi conserven, amagades, les restes del pont que travessava el Rec Comtal. A més, en aquest Centre d'Interpretació hi proposem ampliar els continguts a altres aspectes de la història i la cultura de Sant Andreu de Palomar.

Molí de Sant Andreu de Palomar i Rec Comtal, any 1940.
Fotografia de Tomàs Fàbregas. Arxiu CEII



Projecte del Parc del Rec Comtal

El Centre d'Estudis Ignasi Iglésias es complau a convidar-vos a la presentació del projecte del Parc arqueològic del Rec Comtal, promogut per l'Ajuntament de Barcelona i que compta amb la col·laboració d'Aigües de Barcelona (AGBAR). L'acte tindrà lloc el proper dimecres 8 d'abril, a les 19 hores, a l'Auditori de Can Fabra (carrer del Segre, 24-32 – 08030 Barcelona).

L'acte comptarà amb la presència dels arquitectes i arqueòlegs del projecte.

Barcelona, Primavera de 2015

Col·labora:  **Agbar**

Organitza:  **CEII**
Centre d'Estudis
IGNASI IGLESIAS

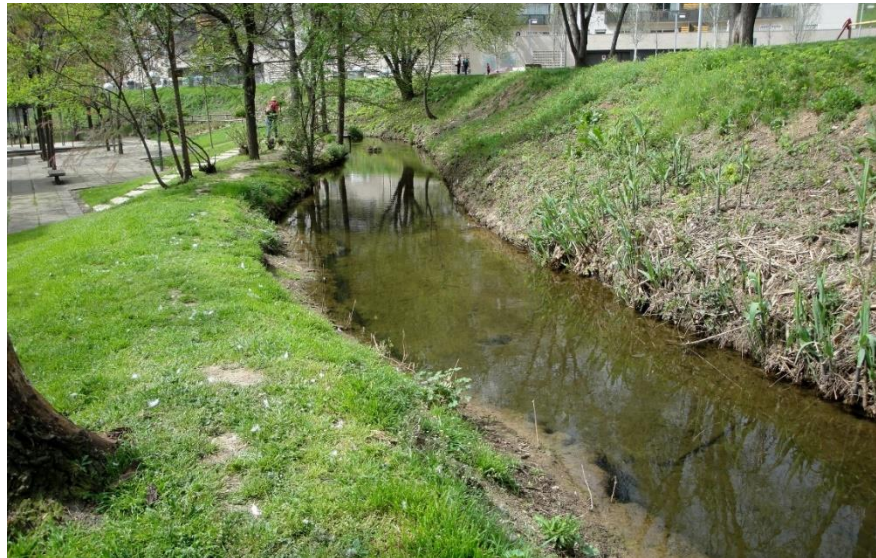
Díptic de invitació a la presentació del Projecte del Parc del Rec Comtal

La sèquia al segle XXI. Perspectives de futur

Les galeries construïdes de la mina de Montcada a finals del segle XVIII, després dels oportuns arranjaments, continuen captant un considerable volum d'aigua que es fa visible a la mateixa boca mina, el Reixagó, l'entorn del qual va ser dignificat i convertit en parc el 1994 per l'Ajuntament de Montcada i l'Àrea Metropolitana de Barcelona. A

partir de la boca mina, com ja s'ha vist, només s'han mantinguts descoberts, amb algunes intermitències, els primers trams del seu recorregut, fins a la primera benzinera de l'autovia C17, tot just després de desviar-se de l'avinguda Meridiana. La resta de la mil·lenària canalització és una resta arqueològica que s'ha evidenciat per algunes intervencions arqueològiques recents en punts concrets o per la memòria del veïnat i la documentació històrica.

El Rec Comtal
al seu pas pel
barri de
Vallbona a
Barcelona.
Arxiu del CEII.



Les aigües del Rec tenen actualment tres usos principals. Primer, regar els darrers terrenys de conreu que resten a Barcelona, l'horta de *la Ponderosa* al barri de Vallbona propietat del grup immobiliari Renta Corporación Real Estate S.A. Segon, a partir de la benzinera de la C17 les aigües conduïdes per la sèquia són retornades per un altre conducte cap al Besòs per tal de preservar el nivell ecològic del riu i mantenir el Parc Fluvial, projectat el 1995 i gestionat des del 2000 per la Diputació de Barcelona. Tercer, en situacions d'extrema sequera, i a requeriment de l'Agència Catalana de l'Aigua, les aigües conduïdes per la sèquia des de Montcada poden ser tractades i potabilitzades a la nova Central del Besòs d'Agbar amb moderns sistemes d'osmosi inversa i nanofiltració, inaugurats en una primera fase el 2002.

Un cop es va dissoldre la SPRC fins als primers anys del segle XXI, llevat dels esforços del CEII, de l'Arxiu Històric de Roquetes Nou Barris i d'algunes personalitats de la vida cultura i universitària, el Rec Comtal va restar quasi oblidat per la ciutadania i els mitjans culturals de Barcelona. Inicial el nou mil·lenni la sèquia ha passat a ser present

en projectes públics de recuperació patrimonial i convertir-se en objecte d'atenció política, mediàtica i ciutadana. Són diversos els motius d'aquest canvi.

En primer lloc, la descoberta de les restes arqueològiques de l'antic barri de la Ribera al subsòl de l'estructura del mercat del Born els anys 2000-2001. La presència d'un tram de traçat del Rec Comtal d'intramurs anterior a 1714 com a eix vertebrador va revifar l'interès d'arqueòlegs i historiadors per la sèquia. Resolt el debat sobre l'ús que havia de tenir el jaciment i l'edifici d'arquitectura del ferro de Fontserè amb la creació del Born Centre Cultural com a espai d'interpretació del setge de 1714, inaugurat el 11 de setembre de 2013, el canal va ser vist per molta gent per primera vegada, tot i que com a resta arqueològica. El Rec Comtal es presentava mediàticament en societat i ho feia en el context del Tricentenari, fet que afavoria i magnificava la seva significació i difusió.



Restes del Rec Comtal
al Born Centre
Cultural. Arxiu CEII

En segon lloc, diversos trams de la sèquia soterrats des de feia molts anys han estat trobats per Servei Municipal d'Arqueologia de l'Ajuntament de Barcelona arran de diverses obres de construcció de grans infraestructures. Així ha succeït, entre altres, amb la construcció del tren d'Alta Velocitat al seu pas per Sant Martí i Sant Andreu, l'ampliació de l'intercanviador de Triomf en la confluència de l'avinguda Vilanova amb el passeig de Sant Joan i el de Lluís Companys o la remodelació de la plaça de les Glòries.

Aquestes descobertes han tingut una important repercussió i han reforçat la presència del Rec Comtal en els mitjans de comunicació i les xarxes socials a Barcelona³⁵.

En tercer lloc, la línia estratègica de planificació turística de la ciutat endegada pels dos darrers consistoris municipals en el sentit de diversificar i dispersar els centres d'atracció de turisme cultural i d'oci arreu dels deu districtes de Barcelona ha atorgat un nou valor afegit a elements patrimonials com el Rec Comtal³⁶. Tanmateix, el desenvolupament d'un model de ciutat més racional i sostenible i la consciència dels períodes recurrents de sequera al nostre clima mediterrani ha posat de relleu la necessitat de fer un ús sostenible d'un recurs escàs com és l'aigua i l'aprofitament dels cabals que encara capten les centenàries mines de Montcada amb nous mètodes de potabilització han adquirit un nou protagonisme³⁷.

En aquest marc, actualment s'estan portant a terme tot un seguit d'actuacions encaminades a preservar i recuperar per a la ciutadania el patrimoni que representa la mil·lenària sèquia. Entre altres, es poden destacar les següents. Primera, el projecte que pretén recuperar i fer visibles per a la ciutat els trams arqueològics del Rec ha estat objecte de tres convenis successius entre l'Ajuntament de Barcelona i Agbar, el darrer dels quals ha estat signat al maig de 2016. L'objectiu es doble. Per un costat, recrear el caràcter agrari de la sèquia per tal de crear un eix naturalitzat des de Montcada a Ciutat Vella. Per un altre, la creació d'un documental interactiu capaç d'oferir una experiència de visita a la sèquia amb recursos com entrevistes, vídeos o recreacions virtuals³⁸.

Segona, la iniciativa del districte de Sant Andreu i de l'Arxiu Municipal del Districte de Sant Andreu de sistematització arxivística del fons documental de la SPRC³⁹, la seva digitalització i restauració progressiva i la posada en servei de la consulta en línia a través del web de l'Arxiu Municipal de Barcelona des de 2015⁴⁰. Tercera, l'Ajuntament de Montcada ha declarat el 2013 les mines de Montcada, el Reixagó i el Rec Comtal com a bens d'interès cultural local i el 2015, conjuntament amb l'Ajuntament de Barcelona i

³⁵ Com a mostra, Marchena, Domingo (2016).

³⁶ Vegeu entre altres projectes el Pla estratègic de Turisme de la Ciutat de Barcelona de 2015, el Pla Estratègic de Turisme 2020 o el web Barcelona. Viu una ciutat,. Descobreix-ne 10. <http://meet.barcelona.cat/ca/descobreix-barcelona/districtes>.

³⁷ Cal recordar el tractament de les aigües del Rec a la nova planta d'Agbar al Besòs i els recursos d'aigua de boca que van aportar les mines de Montcada durant la sequera de 2008.

³⁸ Vegeu a tall d'exemple, Savall, Cristina (2016) o García, Sergi (2016).

³⁹ Postico i Soler, Núria (2007).

⁴⁰ <http://w151.bcn.cat/opac/> (consultat al juliol de 2016).

elconsorci del Besòs s'ha dignificat el tram del Rec entre el Barri de Can Sant Joan i Vallbona . Quarta, el CEIL, com ja s'ha vist més amunt, està portant a terme, en la mesura de les seves possibilitats una campanya per conscienciar les autoritats i la ciutadania de la necessitat d'endegar el Parc del Rec Comtal, de crear un centre d'interpretació del Rec Comtal a la Casa de l'Oficial de Sant Andreu, de preservar les hortes de Vallbona, com a darrer testimoni del reg de la sèquia i de reobrir el rec a l'alçada del carrer del Pont a tocar de la parròquia de Sant Andreu i de la Casa de l'Oficial. Cinquena, el Museu d'Història de Barcelona impulsa tot un seguit d'itineraris des de Montcada a Trinitat Vella per tal que la ciutadania pugui fruir en primera persona dels valors històrics, patrimonials i ecològics dels trams de la sèquia que encara perduren.

Totes aquestes iniciatives i altres que puguin sorgir en un futur proper han fer visible el Rec Comtal a Barcelona i l'han de convertir en la consciència i en la memòria històrica i col·lectiva de la ciutadania en allò que realment és. Una infraestructura hidrològica que ha condicionat i ha permès la vida de la ciutat de Barcelona i del nord del seu pla al llarg de mil anys. El nou model de ciutat que s'està dibuixant ha de ser capaç d'integrar aquesta peça imprescindible.

BIBLIOGRAFIA

- Busqueta, Joan J. – Huntingford, Elisabet – Solà, Àngels (1989): “A manera de catàleg de l'exposició” dins *Finestrelles*, 1, Sant Andreu de Palomar, Barcelona. CEIL. Accessible on line a Revistes Catalanes amb Accés Obert (RACO).
- Busqueta, Joan J. (1991): *Una vila del territori de Barcelona: Sant Andreu de Palomar als segles XIII-XIV*. Barcelona. Fundació Salvador Vives i Casajuana.
- Busqueta, Joan J. (2012): *Sant Andreu de Palomar al segle XV en els seus textos*. Llibre de Finestrelles VI. Sant Andreu de Palomar, Barcelona. CEIL.
- CEIL (1987): *Centre d'Estudis Ignasi Iglésias*. Barcelona, CEIL.
- García, Sergi (2016): “Aigua venerable. La Fundació Agbar i l'Ajuntament de Barcelona recuperaran l'històric Rec Comtal”. *La Vanguardia*. 5 juny 2016, p.5.
- Marchena, Domingo (2016): “Hallada la piedra Rosetta del Rec Comtal en Glòries”, *La Vanguardia*, 8 de març 2016, Vivir, p. 4.
- March, Enric H. *El Rec Comtal. Paisatges culturals* [en línia] <http://el-rec-comtal.blogspot.com.es> [consultat el 4 de setembre de 2016]
- March, Enric H.(2016): *El Rec Comtal. 1000 anys d'història*. Viena Edicions-Ajuntament de Barcelona.
- Marchena, Domingo (2016): “Hallada la piedra de Rosetta del Rec Comtal en Glòries”. *La Vanguardia*, 8 de maig de 2016. Vivir, p. 4.
- Martín Pascual, Manel (1998): “El regatge del Rec Comtal a Sant Andreu de Palomar i al Pla de Barcelona (1864/74 -1929)”, dins *Finestrelles*, 9, Sant Andreu de Palomar, Barcelona. CEIL. Accessible on line a Revistes Catalanes amb Accés Obert (RACO).

- Martín Pascual, Manel (1999): *El Rec Comtal, 1822-1879. La lluita per l'aigua a la Barcelona del segle XIX*, Barcelona, Fundació Salvador Vives i Casajuana, Editorial Rafael Dalmau.
- Martín Pascual, Manel (2007): *Aigua i societat a Barcelona entre les dues exposicions (1888-1929)*. Servei de publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona. Tesis en xarxa de la UAB [en línia] <<http://www.tesisenxarxa.net/TDX-1213107-105345/index.html>>, pp. 295-296. [consultat el 4 de setembre de 2016].
- Martín Pascual, Manel (2009): *Barcelona: Aigua i ciutat. L'abastament d'aigua entre les dues exposicions (1888-1929)*, Barcelona, Fundació Agbar i Marcial Pons Ediciones Jurídicas y Sociales S.A. pp. 193-194.
- Martín Pascual, Manel (2011): “La casa de l'Aigua de Trinitat Vella. Barcelona i les captacions municipals de Montcada” a GUARDIA, Manuel (editor): *La revolució de l'aigua en Barcelona. De la ciutat preindustrial a la metròpoli moderna, 1867-1967*, Barcelona, Museu d'Història de Barcelona (MUHBA).
- Martín Pascual, Manel (2014): “L'inici de la Guerra de Successió (1698-1706)” i “El final de la guerra i les seves conseqüències (1711-1716)” dins Martín, M. et altres: *Sant Andreu de Palomar. De Francesc de Tamarit al Decret de Nova Planta (1640-1716)*, Ajuntament de Barcelona.
- Petit i Gil, Jordi (2014): “De l'inici de la Guerra dels Trenta Anys al Corpus de Sang (1635-1640)” i “Entre la Guerra dels Segadors i la revolta dels Barretines (1640-1688)”, dins Martín, M. et altres: *Sant Andreu de Palomar. De Francesc de Tamarit al Decret de Nova Planta (1640-1716)*, Ajuntament de Barcelona.
- Postico i Soler, Núria (2007): “El fons de la Societat de propietarios interesados en el aprovechamiento de la aguas de la Acequia Condal y sus Minas”. X Congrés d'Història de Barcelona. Barcelona, Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Ajuntament de Barcelona.
- Pous i Serra, Martí (1989): “Un passeig nostàlgic pel Rec” dins *Finestrelles*, 1, Sant Andreu de Palomar, Barcelona. CEII. Accessible on line a Revistes Catalanes amb Accés Obert (RACO).
- Pous i Serra, Martí (1992): “Entorn del Rec Comtal (II): Aproximació al contingut del Fons Documental dipositat a l'Arxiu Municipal del Districte de Sant Andreu”. dins *Finestrelles*, 1, Sant Andreu de Palomar, Barcelona. CEII. Accessible on line a Revistes Catalanes amb Accés Obert (RACO).
- Savall, Cristina ((2016): “Barcelona projecta fer reverdir 22 trams del mil·lenari Rec Comtal”. *El Periódico*, 4 abril 2016, p. 34.
- Travesset i Queralto, Magí (2005): “Origen del Rec Comtal i del subministrament d'aigua a la Barcelona de l'època romana” dins *Finestrelles*, 13, Sant Andreu de Palomar, Barcelona. CEII. Accessible on line a Revistes Catalanes amb Accés Obert (RACO).